

Hajdu Péter (1966) irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. Kutatási területei: irodalomelmélet, ókori epika.

Gondolatok az epüllionról*

Hajdu Péter

A modern klasszika-filológia igyekezett a kis terjedelmű eposzban egy önálló műfajt, az *epülliont* meghatározni. Maga a szó természetesen görög, de ahogyan a görög *eposz* szó sem azt jelenti, amit a magyar eposz, úgy a görög *epüllion* sem jelent epülliont, hanem inkább kis verssort vagy röpké gondolatot (Arany János fordításában „eszmécskét”¹), és mindössze egyetlen egyszer használják egy Homérosznak tulajdonított, játékos hangvételű költemény megnevezésére,² ahol szintén könnyen lehet, hogy a játékoság indokolja a szóhasználatot, nem pedig a rövid eposzt hivatott a kicsinyítő képzős alak megnevezni. A görög szó tehát irodalomtudományi szakkifejezésként modern találmány.³ Magát az epüllion műfajiságát azonban a fogalom igen elterjedt használata ellenére sem lehet világosan látni. Hiába is próbáljuk az antik irodalmi élet felől műfajnak tekinteni az epülliont, mintegy azt a feltételezést próbálva igazolni, hogy az ókorban létezett ilyen műfaj: az antik elmélet sehol sem tesz műfaji különbséget a kis és a nagy terjedelmű eposz között,⁴ és sajátos műfajérzetet nem lehet kikövetkeztetni sem az alkotók költői programot megfogalmazó megnyilatkozásaiból, sem a befogadói szokásokból, hiszen a szóban forgó művek többnyire vegyes gyűjteményekben maradtak fenn.⁵ Mindenekelőtt azonban tisztáznunk kell, mit is értünk műfajon. Számomra leginkább irodalmi művek olyan csoportjának tűnik, amelyet a befogadás hoz létre. Különböző műveket hasonló vonásaik alapján egyazon műfajba tartozóknak tekintünk, de a hasonlóság szempontját mi határozzuk meg, az nem lehet sem a mű immanens sajátossága (hiszen különböző műveket hozunk kapcsolatba egymással), sem valamiféle örök természeti törvény vagy az irodalmiság változhatatlan sajátossága. Ennek értelmében különböző korok ugyanazt a művet különböző műfajokba tartozónak tekinthetik pusztán azért, mert a műfajiság tekintetében más vonásokat tartanak relevánsnak, vagyis a csoportosítás során más szempontokat alkalmaznak. És ugyanígy kialakulhatnak utólag új műfajok is egy új szempontrendszer alapján, amely korábban nem volt elég erős ahhoz, hogy önálló műfajt hozzon létre. A regény 19. századi fejlődése például érzékeny tette a befogadókat a regényszerű aspektusok iránt, és ez vezetett az antik regény mint kutatási terület felértékelődéséhez, de talán nem túlzás azt állítani, hogy az antik regény mint műfaj utólagos kialakulásához, hiszen nem mutatható ki, hogy ezeket a szövegeket az ókorban műfajilag összetartozóknak tekintették volna. A műfaji rendszereknek ez az utólagos változása egyáltalán nem hiba, kiküszöbölendő vagy egyáltalán kiküszöbölhető történetietlenség, hanem saját történeti meghatározottságaink működése a befogadásban, amit nem korlátozni, hanem lehetőség szerint tudatosítani kell. Az epüllionnal is hasonló lehet a helyzet, mint a regénnyel: a modern olvasás olyan szorosan összetartozónak talált bizonyos szövegeket, hogy önálló műfajként próbálta meg leírni csoportjukat, annak ellenére, hogy az ókori olvasók, ha érzékelték is az összetartozást, ehhez, úgy látszik, nem tartották eléggé lényegesnek. Ha tehát kimuthatók olyan sajátosságok, melyek

a költemények egy adott csoportjában általánosak, és ugyanakkor összességükben idegenek más csoportoktól, akkor ezeket a műveket valószínűleg jogunkban áll önálló műfajként definiálni.⁶ Azt kell tehát megvizsgálnunk, mennyire lehet konzisztens ez a műfaj kialakító eljárás.

Az első problémát az epüllionok csoportjának kijelölése okozza, hiszen most nem a műfaji jegyek alapján sorolunk be műveket a csoportba, hanem éppen a csoport egyes tagjairól próbáljuk az általános jegyeket leolvasni. Csakhogy a szakirodalomban messze nincs egyetértés az epüllionok csoportjába tartozó műveket illetően sem. Véleményem szerint nem szabad túllépni az eposz mint hexameteres, narratív költemény antik definíciójának határát. Narratív költeményen pedig olyan költeményt értek, amely a történetet a mesélés kedvéért meséli el, vagyis az elbeszélés alkotja a mű alapstruktúráját.⁷ Ebben az esetben az epülliont csak az eposztól, a kiséposzt a nagyeposztól kell elkülöníteni, a kérdés pedig az lesz, hogy van-e közöttük különbség a terjedelmen kívül is. Egyrészt határt kell valahol vonnunk, hiszen enélkül minden szilárd fogódzót elveszítünk, és az epüllionok csoportja gyakorlatilag a végtelenségig lesz tágítható. És akad is példa olyan epüllion-fogalomra, amely a versforma fontosságát azért vitatja el, hogy a műfajba sorolhassa Propertius *Hylas*-át (1, 20) és Tibullus Messalla-dicséretét (1, 7). Nyilvánvaló, hogy az elbeszélés egyik műnek sem alkotja az alapstruktúráját. (A Propertius-vers figyelmeztetés Gallusnak, és mint ilyen alapvetően lírai. A narratív betét minden tekintetben alá van rendelve ennek a funkciónak, az intés mitológiai illusztrálására, illetve megalapozására szolgál.) Így az epüllion nem is határozott műfaj lesz, hanem csak „sokféle tematikus és előadásmódbeli lehetőséget felhasználó kísérletezési hagyomány”.⁸ Ezáltal epüllionnak lesz tekinthető bármi, ami egyáltalán tartalmaz bármilyen csekély narratív elemet. Másrészt érdemes a műfaji határt az antik eposzfogalmon belül megvonni, hiszen az epüllion kialakulását hagyományosan a nagyeposz elleni lázadással szokás magyarázni.⁹ Módszertanilag hibásnak tartom továbbá a vergiliusi *Georgica* Aristaeus-epizódjának és Ovidius *Metamorphoses*-ének bevonását a vizsgálódásba¹⁰ – legalábbis a vizsgálódásnak ebben a kezdeti fázisában. Nagyobb kompozíciók részletei nem használhatók fel egy kisebb műfaj jellegzetességeinek meghatározásához. Nem kizárt ugyan, hogy Ovidius a *Metamorphoses* egyes részleteiben az epüllion technikáit alkalmazta, ha voltak ilyenek, de ha ezekre a technikákra éppen ebből az alkalmazásból következtetünk vissza, akkor az okoskodásunk körben forog.¹¹

Mindezek alapján a következő művek jönnek számításba: Theokritosz 24 (*Hérakliszkosz*, azaz *A kicsi Héraklész*), Pszeudo-Theokritosz 25 (*Az orosz-lánölő Héraklész*), Moszkhosz: *Európé*, Kallimakhosz: *Hekalé*,¹² Catullus 64, az *Appendix Vergilianából* a *Ciris* és esetleg a *Culex* (*Szűnyog*).¹³ Az újabb nehézséget az okozza, hogy a fennmaradt anyag egyrészt igen sovány, másrészt az egyes művek között óriási különbségek figyelhetők meg. Ezért kénytelen Crump, aki a műfaj teljes történetének megírására vállalkozott, gyakorlatilag minden egyes műben a műfaj fejlődésének egy-egy új korszakát látni. A különbségeknél azonban talán fontosabbak az azonosságok, illetve a fent felsorolt művek és a nagyeposzok közti különbségek. Az egyes kiséposzok terjedelme közti eltérések is okoztak már fejtörést,¹⁴ hiszen a két véglet, a 150 soros *Hérakliszkosz*¹⁵ és a valószínűleg ezer sor feletti *Hekalé* valóban távol esik egymástól, ugyanakkor a több ezer soros nagyeposzoknál még az utóbbi is sokkal rövidebb lehetett. Ez a rövidség azonban már önmagában is bizonyos következményekkel jár. Az eltérő terjedelem természetesen eltérő kompozíciós és technikai megoldásokat követel.

A témával foglalkozók egy része a műfajra jellemzőnek tekintette a digressziót és a egyenes idézetek különös jelentőségét.¹⁶ Ezek az elemek természetesen éppúgy megvannak az eposzban is. Az epüllionok digressziói és

A NÁSZAJÁNDÉK-TAKARÓ

Erre letűnt korok embereit hímezte e műgond,
hősök sok ragyogó tettét mutogatja csodásan.
Mert, lám, Diának hullám-zajú parti szegélyén
nézi, amint Theseus tovaiilan fürge hajókkal,
dült szívben dühödött haragot viselő Ariadne;
nem hiszi el sehogyanssem még, hogy látja, amit lát,
mert a csalárd álomból még csak most riadott fel,
s látja, hogy elhagyták nyomorultul a pusztá fövényben.
Surran az őt feledő ifjú, evezőt csap a habba,
puszta ígéreteit rábízta a szélviharokra.
Nézi a távolból Minos szomorúszemű lánya,
mint kőbőlfaragott bakkhánsnő, áll a moszatban,
nézi, nehéz gond habtaraján hányódik a lelke;
szőke fejecskejét könnyű ék nem koszorúzza,
meztelenült mellét a finom ruha nem fedi immár,
nem kötik át a kecses szalagok sem tejszínű keblét,
mindez alácsúszott testéről, szertevetődött,
s lába előtt sós hab játszott vele, hánytorgatta.
S ő a fejékét nem, s a vizen lebegő köpenyét sem
bánta: terajtd csüngött csak teljes szive, Theseus,
teljes lelke szegénynek, minden gondolatával.
[...]

Ily alakokkal volt dúsan díszítve a drága
szép takaró, mely a szent nászágyat körbeölelte.

Catullus 64, 50–70. és 265–66.

Devecseri Gábor fordítása

PROLÉPSZISZ

Jaj, nyomorult, mit is ér nem látni előre?
Nisus atya, s néked, ha a városodat letiporták,
épp hogy akad szállás a magas tornyok tetejében,
otthont ott lelsz majd, megtörtén rakva a fészket,
félsz madarak módján, ha a lányod meglakol egyszer.
Örvendj, fürgé sereg, magasan felhőkbe fogódzó,
mind kik a tengert, zöld ligetet s zúgó szavu erdőt
lakjátok, fel hát, madarak, vígságra, cikázók,
s ó ti is, emberi képmást vesztett daulisi lányok,
ó ti, könyörtelenül keserű sors kényszereképpen,
örvendezetek, ím látjátok, akik ma királyi
véronokon számát szaporítva sietnek elétek,
már az atyát s cirist. Ó hajdan leggyönyörűbbek,
tartsatok arra az ég kékes felhőt előzve,
merre az égylakók várát veszi célba halászsas,
s merre szabott jutalomként röpköd hősziű ciris.
Már Nisus szezeit lenyűgözte a kellemes álom...
Ciris 190–206.

Szabó Kálmán fordítása

Kis szűnyog, méltó, nagy az érdemed: ezzel a gyásszal
élete üdvéért mond halát néked a pásztor.

Culex 413–414.

Szabó Kálmán fordítása

Mert a királyok is úgy látják jónak, ha a házat
ők vezetik, – hisz gazda szemétől hízik a jószág.
Menjünk hát hozzá; magam elkísérlek odáig,
istállóinknál akadunk bizonyára urunkra.
Az oroszánölő Héraklész 58–61.

Kerényi Grácia fordítása

Megtapogatta a szűz, lágyan letörölte kezével
szájáról a habot, majd megcsókolta a tulkot.
Édesen elbődült a barom: vélnéd, hogy a híres
mügdónok fuvolájának mézes szava hallik.
Moszkhosz, Európe 95–98.

Kerényi Grácia fordítása

Rettenetes testű szörnyek, nagy tengeri bálnák
már köribém gyűlnek, kéklő örvény közepében
farkuk csapkod, ijeszt, öblös szájuk ha kitártják.
Hát könyörülj, Minos, gondolva az emberi sorsra.
Ciris 451–454.

Szabó Kálmán fordítása

beszédei objektíve nem hosszabbak az ott szokásosaknál, de valóban hosszabbaknak tűnnek, mert jelentőségük megnövekszik pusztán azért, hogy egy kisebb kompozícióból sokkal nagyobb részt tesznek ki. A költők felismerték és kihasználták az ebből adódó lehetőségeket. Ennek legszebb példái: Európe virágszedő kosarának leírása Moszkhosznál, amely Ió, a Zeus szerelme miatt tehénné változott leány történetét illeszti a leány miatt bikává változó Zeus történetébe, valamint a nászágy takarójának leírása Catullusnál, amely Ariadna boldogtalan szerelmét állítja szembe Peleus és Thetis boldog menyegzőjével.

Nem a digressziót vagy a hosszú beszédet kell tehát a műfajra jellemzőnek tekinteni, hanem ezeknek az elemeknek eltérő használatát. Tágabban: a kísérőmotívumok minél bonyolultabb rendszerét, amely a látszólag mellékes momentumok hangsúlyozásával együtt egy igen egyéni mítoszváltozat létrehozásához vezet.¹⁷

Hollis azt emeli ki, hogy az epüllionokban az elbeszélés nem egyenletesen halad előre: végigrohan „fontos” részekben, elidőzik viszont „apróságoknál”, az időrendet pedig visszatekintésekkel és jóslatokkal,¹⁸ sőt esetleg elbeszélői *prolépszisszel* bontja meg (*Ciris* 190–206.).

Ezeket a technikai megoldásokat azonban, melyeknek segítségével ki lehet tágítani a főtéma által meghatározott cselekményhorizontot, a homéroszi eposzok is használták. A különbség itt is az arányokban van. A fenti technikák közül néhányat minden epüllion alkalmaz, és ezek a csekély terjedelemez képest nagy tematikus gazdagságot, összetett jelentéssel terhelt, sűrített műalkotást eredményeznek.

Rendre felvetődik ezen kívül, hogy az epüllionra talán más tematika és más szemléletmód jellemző. Abban azonban, hogy milyen is ez a sajátos szemléletmód, nem sikerült még egyetértésre jutni. Jackson szerint van a kiseposznak egy heroikus és egy romantikus típusa,¹⁹ míg Gutzwiller úgy véli, teljesen hiányzik belőle a komolyság, melynek helyét „enyhe szellemesség és gyerekes humor,” a hősök humanizálása és degradálása foglalja el; Hollis ezzel szemben arra figyelmeztet, hogy a *Hekalé* és Euphorióon töredékei gyakran szomorúak, melankolikusak (és akkor ő még nem hivatkozott a római példákra).²⁰ Ha mindezt össze akarjuk foglalni, talán megkockáztathatunk annyit, hogy az epüllion lemond az emelkedettség gesztusáról.²¹ Ennyiben talán szembeállítható az eposz hangulatával a *Culex* parodisztikus jellege²² éppúgy, mint *Az oroszánölő Héraklész* kedélyessége, *az Európe* bája, a *Ciris* jajveszékése és Catullus méltóságjeljes szomorúsága is.

Ami a tematikát illeti, a mitológiai téma dominál (az egyetlen kivétel a feltűnően és túlságosan hétköznapi tárgyú *Culex*). Az eddigi kísérletek a további pontosításra sikertelennek látszanak. Nem igaz, hogy az epüllionok az obskúrus mítoszokat keresik,²³ hiszen a kígyókat megfojtó gyermek Héraklész, a nemeai oroszán és Augeiasz istállója, valamint Európe elrablása nagyon is közismert történetek voltak. Az sem igaz, hogy a nőknek és a szerelemnek kitüntetett jelentősége lenne,²⁴ hiszen a Héraklész-epüllionokból és a *Hekaléből* (valamint a *Culexből*) hiányzik a szerelmi szál.

A tematika azonban a cselekményegységek, az egyes szerkezeti elemek szintjén is vizsgálható. Itt már nem választható el egymástól a tematika és a szemlélet, mert ha az epüllion következetesen kerül bizonyos, a nagyeposzra jellemző témákat, ennek nyilván az eltérő szemlélet az oka. A fennmaradt anyag annyira csekély és ugyanakkor annyira változatos, hogy érdemesebb a nagyeposz jellegzetes formai elemeiből kiindulni, és azokat keresni a kiseposzokban.²⁵

A csata különösen a római eposzban vált az eposz műfajának szinte elengedhetetlen kellékévé: a római irodalmi köztudatban az eposz háborúról szól.²⁶ Az epülliontól ez az egész tárgykör idegen. Különösen feltűnő ez a *Ciris* esetében, amely háború idején, egy ostromlott városban játszódik, és a

háború mégsem hatol be a mű cselekményébe. Egyetlen harci jelenet sincs benne, és a város elfoglalására, noha ígéretes téma, amelyen az eposzköltők általában szeretik tudásukat csillogtatni, egyetlen sor utal: *majd elesik Megara, s hiteles lesz az isteni jóslat* (388). A háború témája csak Catullusnál jelenik meg a Parcák jósénekében, de ők sem mesélik el a leendő történeteket, hanem csak képek körvonalait villantják fel, melyeket majd az idő – illetve az olvasó háttértudása – hivatott konkrétabb tartalommal megtölteni.

Szintén hiányzik az epüllionokból az istenek tevékenységének (*Götterhandlung*) az a része, amely mintegy az emberek feje fölött²⁷ játszódik: az istenek tanácskozása vagy egymás közti párbeszéde. Az istenek csak az emberi szférával való kapcsolatukban jelennek meg.

Nincs példa egy sor, az eposzokban, ha nem is általános, de gyakori cselekményelemre. Ilyen az alvilágjárás, a sportverseny, a tengeri vihar, a lakoma, az ünnep. Álomjelenet van ugyan az *Európé* elején, de ez a jövő allegorikus megjelenítése:

*Európéra csodás álmot küld Küprisz egy éjjel.
Harmad-szakba hajolt amaz éj, hajnal fele járt már,
épp amikor csupa méz a tag-oldó álom, a szemre
lágyan száll le, szelíd kötelékbe bilincseli fényét,
és az igaz jelenések röpködnek csapatostul:
akkor esett, hogy a fényes ház emeletjén
szendergő szűz, Phoinix gyermeke, Európeia
látta, hogyan küzd két szárazföld érte – az egyik
Ázsia, másik a szembelevő – női alakban.
Egyik másországbeli, míg amaz otthoni fajta
mint a sajátját tartja magához ölelve a lánykát,
s egyre rebesgeti, hogy maga szülte, etette-nevelte.
Izmos karral, erőszakosan nyúl érte a másik,
s ő örömet meg hozzá, mert azt mondja, a végzet,
Zeusz rendelte, a pajzstartó, neki Európeiat.
(Moszkhosz 2, 1–15.)*

Ilyen álmok is előfordulhatnak eposzban, mint Pénelopé álmának példája mutatja (Odüsszeia 19, 536–550.),²⁸ de a jellegzetesen epikus álmok az, amelyben egy isten vagy hős lép oda egy szereplő ágyához, hogy megszólítsa és tanáccsal lássa el, illetve utasítsa valamire;²⁹ ez a fajta álmok természetesen befolyásolja a szereplő cselekedeteit (még akkor is, ha Agamemnón az *Ilias* elején pontosan az ellenkezőjét teszi annak, mint amire az álmok utasította). Nos, ilyen nem fordul elő az epüllionokban. Az egyetlen kivétel a *Culex*, ahol a szúnyog jelenik meg álmában a pásztornak (*Culex* 206–211.).

Ami azonosságként megmarad, az egyrészt esetleges: egy-egy különös változat a hős felfegyverkezésére (Pseudo-Theokritosz 25, 206–209.), a párharcra (Pseudo-Theokritosz 25, 223–271. és Catullus 64, 103–111.), az áldozatbemutatásra (*Ciris*, 142–151.) vagy a műalkotás leírásának jellegzetes típusára (Moszkhosz, *Európé* 38–63. és Catullus 64, 50–264.); másrészt külsődleges: a katalógus, ami természetesen sosem *enumeratio*, azaz seregszemle, és aminek legmarkánsabb példája a marhamustra (Pseudo-Theokritosz 25, 85–140.). Igazat adhatunk tehát Jacksonnak abban, hogy az epüllion csak az eposz dekoratív elemeit veszi át,³⁰ bár még így is elvitathatatlan közösséget teremt közöttük, hogy mindkettő elbeszélés: jelenetekkel, összefoglalásokkal, idézetekkel.

A Diomedes grammaticusnál fennmaradt, Theophrasztoszra visszavezethető³¹ meghatározás itt is alkalmazható: az epüllion emberek, istenek és leginkább hősök illetve hősnők cselekedeteit meséli el.³² A középpontban sohasem

Így azután, apját-sírató otthonra találva
hős Theseus, amilyen mély gyászt okozott feledően
Minos lányának, csak olyat vont végre magára.
Állt a leány, a szökő gályákat nézte keseregőn,
sebzett lelkének mélyén bús gondjai forrtak.
Catullus 64, 246–250.

Devecseri Gábor fordítása

A PARCÁK JÓSÉNEKE

Hozzá mérni magát egy hős se merészli a harcban,
majd ha a phryg patakok mind áznak a teucrosi vérrrel,
s Trója falát hosszas harcokkal gyöttri-szorítja
s végül is elpusztítja a csalfa Pelops unokája.
Fussatok és fonalunk fonjátok, fussatok, orsók.
Sok ragyogó tettét, kimagasló bajnokerényét
sokszor megvallják az anyák fiaik temetésén,
míg ősz fűtjeiket szétszórják, bomlani hagyják,
s hervadt keblüket elgyöngült tenyerükkel ütik majd.
Fussatok és fonalunk fonjátok, fussatok, orsók.
Mert, valamint a kaszás a kalász sűrűjét learatja,
lángsugarú nap alatt lekaszálja a szőke mezőket,
úgy leterít vészes vassal sok trójai testet.
Fussatok és fonalunk fonjátok, fussatok, orsók.
Tettei nagyságára tanú lesz majd a Scamander
habja, mely örvényes Helléspontban a széles
árba vegyül, tetemek halmával fojtja el útját,
s mély vizeit bekevert vérrrel teszi majd melegebbé.
Fussatok és fonalunk fonjátok, fussatok, orsók.
Catullus 64, 343–361.

Devecseri Gábor fordítása

PÉNELOPÉ ÁLMA

Rajta azonban, az álmod fejtse meg, ügyelj a szavamra.
Hűsz ludam él házamban, a búzát itt eszik egyre,
vízbekeverten; örül, ha tekintek rájuk, a szívem;
horgascsóru hatalmas sas jött most a hegyekből,
és megfogta nyakát mindnek s meg is ölte: heverték
itt a teremben, a sas meg az isteni légből röpi fel.
Én meg folsírtam s jajgattam az álom ölében,
és az akhájai széphajú nők körébe, seregéltek,
míg sírtam hevesen, hogy a sas lecsapott ludaimra.
Csakhogy visszarpötyölt a sas és odaült a tetőre,
s emberi hangon szólva vigasztalt; ily szavakat szolt:
„Bátorság, lánysarja a hírneves Íkariosznak;
mind igaz ez, nem is álom, mert így teljesedik be.
Itt e ludak kérők, magam én sas voltam idáig,
most meg urad vagyok, így érkeztem vissza tehozzád,
hogy minden kérődnek hozzam csúnya halálát.”
Szolt; mire már eleresztett engem a mézízű álmom;
Szétnézvén, ludaim bent láttam a termem ölében,
Teknőből búzát csipegettek, mint azelőtt is.
Homérosz, *Odüsszeia*, 19. 535–553.

Devecseri Gábor fordítása

ÁLOM

Ámde alig száll gyengéd álom lomha, elernyedt tagjaira s békés nyugalomban fűrketi testét, ott van előtte a szűnyog lelke, siratja a sorsát, bús a halála miatt, s így szól hozzá keserűen: „Jaj mit vétettem, s hol ítélték el arra, hogy ily rút sorsot kell hordoznom?...”

Culex 206–211.

Szabó Kálmán fordítása

A HŐS FELFEGYVERKEZÉSE

... ezt a kemény, görcsös bunkót markolta a jobbom. És amidőn az oroslán-járta vidékre jutottam íjam elővettem, s idegét kifeszítve a sodrott gyűrűn, jajt okozó nyilatam rátettem azonmód. Pszeudo-Theokritosz 25, 206–209.

Kerényi Grácia fordítása

PÁRHARC

Hallgatag ajkkal tett fogadalmat; a sok kis ajándék gyűlöletes nem volt, noha hasztalan isteneinknek. Mert valamint a magas Taurus legfőbb tetejében ágaival zúgó tölgyet, vagy sok tobozával terhes gyantafenyőt csavar és tép szörnyen a szélvész (az meg a rántástól eldől, kiszakad gyökereitől, s hulltában széttör mindent, mi elébevetődik): így terítette le ott hős Theseus, győzve, a szörnyet, szarvaival ki hiába döfött az üres levegőbe.

Catullus 64,103–111.

Devecseri Gábor fordítása

ÁLDOZATBEMUTATÁS

... játszva szaladt el a szent istennő áldozatához készen, előrefutott az anyák s társnók csapatából, s pajkosan örvendett, testén felemelve a leplét, északi szélről duzzadt sok ráncát kifeszítve.

Még nem tudta a tűz illetni magasztos adóját, még nem övezte fejét olajág halovány levelével forrás tiszta vizét széthintve a papnő: s véletlen kiesett a kezéből éppen a labda.

Érte futott a leány. Ó bár aranyos köpenyét ne oldná, játékból se mutatná karcsu alakját!

Ciris 142–151.

Szabó Kálmán fordítása

az istenalakok állnak,³³ hanem a hősök, akiket azonban inkább hétköznapi, emberi szituációkban látunk: Héraklészt csecsemőként illetve tanyasi kvaterkázás közben; a tanyasi kutyákkal bajlódik, és amikor szembenéz a nemeai oroszlánnal, főleg azon bosszankodik, hogy nyilai lepattannak a szörnyről:

*Másik nyílvesztőt lőttem ki feléje az íjról
bosszankodva, kezemből mért csúszott ki az első, –
s épp a tüdő tájára, a mell közepébe találtam.
Sokfájdalmu nyilam bundáján mégse hatolt át
most se, hanem lábához célt tévesztve esett le.
Harmadszor próbáltam az íjamat ajzani mélyen
elkeseredve, mikor megpillantott a veszett vad.
(Pszeudo-Theokritosz 25, 231–37.)*

Cirist is csak sorvadó szerelmesként látjuk, és nem akkor, amikor levágja apja varázsos hajszálait.

Az eposzra jellemző cselekményelemek talán azért hiányoznak az epüllionból, mert a hősöket (vagyis a mitológiai alakokat) nem társadalmi létükben, nem a közösséghez fűződő kapcsolatukban vizsgálja, hanem egyéniségként, mégpedig izolált individuusként. (Innen a pszichologizálás, az érzelmek megnövekedett szerepe.)³⁴ Ezért aztán az epüllionok alaphelyzete a hős magánya. Harcra bőven van példa, de nincs példa háborúra, közösségek összecsapására. A hősök magányosan mérkőznek meg állatokkal, mitikus szörnyekkel. Theseus a labirintus mélyén egyedül küzd Minotaurusszal, Héraklész a pusztán, immáron ember nem lakta vidéken néz szembe az oroszlánnal. A nőalakok kiszakadnak hazájukból, otthoni közösségükből. Európé el kell hagyja a földrészt is, ahol született, egy bika hátán vágat a nyílt tengeren. Ariadnát akkor látjuk, amikor otthonát elhagyva és Theseustól elhagyatva magányosan áll a tengerparton. Scyllát hajó vontatja a tengeren, minden emberi közösségből kiszakadva és kiteszítva néz az égre, és ez a kiteszítottság büntetésként akkor is megmarad, amikor madárrá változik:

*Ezt a leányt sohasem láthatja rokon szeme többé
bíborszín pánnal megkötni arany haja szálát,
nem vár nászszoba rá, szír balzsammal szagosítva,
otthona sincs immár: mit is ér számára az otthon?
Most a fehértarajú örvények forगतagából
szélsebesen vad szárnyuhogással tör fel az égnek,
s tolláról millió vízcseppet hint a habokba,
átokverte leány, bár megmenekült, de hiába,
elhagyatott sziklák odvában tengeti éltét,
sziklán, kőszirten s a sivár partok közelében.
(Ciris 510–19.)*

És lehet-e magány nagyobb, mint az alvó házban a kígyókkal küzdő csecsemő?³⁵ Úgy tűnik, ez az izoláltság, a társadalmi kötöttségeitől függetlenül szemlélt egyén a fennmaradt epüllionok fő témája.

JEGYZETEK

- * Készült „A nemzeti irodalomtörténetírás módszertani hagyományai és mai lehetőségei” című Széchenyi projekt keretében.
- 1 Arisztophanész, *Az akharnabéliek* 398.
 - 2 Athénaiosz, *Szofisták lakomája* II. 68.
 - 3 Allen, Walter, „The Epyllion: A Chapter in the History of Literary Criticism”: *TAPhA* 71 (1940) 2. sk. és 25. sk. Az újabb angol nyelvű szakirodalom a *miniature epic* kifejezéssel próbálja kiküszöbölni a modern terminológiai jelentés és a görögös hangzás közti feszültséget.
 - 4 Gutzwiller, Kathryn Jarrell, *Studies in the Hellenistic Epyllion*, Königstein, 1981, 3 sk. Nem túl meggyőzőek Koster, Severin, *Antike Epostheorien*, Wiesbaden, 1970, 126 skk. kísérletei, hogy kimutassa egy ilyen önálló epüllionelmélet létezését az antikvitásban.
 - 5 Weber, Brigitte, *Der Hylas des Dracontius*, Stuttgart–Leipzig, 1995, 229 skk.
 - 6 Érdekes, hogy Hollis, A. S., „Introduction”: *Callimachus, Hecale*, ed. Hollis, Oxford, 1990, 23 sk. szerint ilyen jegyek nem mutathatók ki az epüllionok esetében, mégis úgy gondolja, hogy a műfaj létezik.
 - 7 Vö. Vessey, D. W. T. C., „Thoughts on the Epyllion”: *CJ* 66 (1970) 43.
 - 8 Bright, David F., *The Miniature Epic in Vandal Africa*, Norman–London, 1987, 4 sk.
 - 9 Jackson, C. N., „The Latin Epyllion”: *HSCPh* 24 (1913) 40.; Koster, *Antike Epostheorien* 114. skk.; Fontaine, Jacques, „Le mélange des genres dans la poésie de Prudence”: *Études sur la poésie latine tardive d’Ausone à Prudence. Recueil de travaux*, Paris, 1980, 8. Azok az elképzelések, melyek az epüllionban Hésziodosz nem-narratív költészetének folytatását látják (Toohey, Peter, *Reading Epic: An Introduction to the Ancient Narrative*, London–New York, 1992, 100.), természetesen elfogadhatatlanok számomra. Allen, „The Epyllion” 1. ugyan vitatja a műfaj létét, de a műveken Hésziodosz befolyását ismeri fel, róla viszont azt állítja, hogy költészete maga is „afféle lázadás a hosszú homéroszi eposz ellen” („The Epyllion”, 24.).
 - 10 Ovidiusnak szenteli legerjedelmesebb fejezetét Crump, M. Marjerie, *The Epyllion from Theocritus to Ovid*, Oxford, 1931 (repr. New York–London, 1978). Többek között a *Metamorphoses* részleteiből tartja megállapíthatónak az epüllion technikáját Lyne, R. O. A. M., „Introduction”: *Ciris: A Poem Attributed to Vergil*, ed. Lyne, Cambridge, 1978, 33.
 - 11 Csak egyetérteni lehet Vessey, „Thoughts...”, 42. megjegyzésével: „Magát az epülliont is nehéz meghatározni, de sajátos technikáját megkülönböztetni a más költészeti formákban használtaktól jóformán lehetetlen.” Szerinte ilyen erővel már Homérosz epülliontechnikájáról is beszélhetnénk.
 - 12 Töredékessége ellenére viszonylag jól rekonstruálható, lásd Hollis kiadását.
 - 13 A bukolikus gyűjtemény (Theokritosz, Moszkhosz) szövegeit Kerényi Grácia, Catullust Devecseri Gábor, az *Appendix Vergiliana* szövegeit Szabó Kálmán fordításában fogom idézni.
 - 14 Allen, „The Epyllion”, 18. skk.; Hollis, „Introduction”, 23.
 - 15 A különbség még nagyobb lenne, ha Hollisszal (uo.) epüllionnak tekintenénk a 75 soros theokritoszi *Hülaszt*. Bár a műnek majd az egészét az elbeszélés teszi ki, az mégis csak Nikiasz szerelmi bánatának vizsgálatát szolgálja, mint arra Vessey, „Thoughts...”, 41. felhívja a figyelmet. Bár a négy bevezető sor igen általánosan fogalmaz, mégsem pusztán ürügyet teremt a történet elmeséléseire, hanem a történet finoman bár, de mindvégig Nikiasz szerelmi bánatához kapcsolódik.
 - 16 Crump (*The Epyllion...* 23) szerint a digresszió, ami jellegzetesen egy második történet közbeiktatását jelenti, élesen megkülönbözteti az epülliont más műfajoktól. Ehhez hasonlítható szerkezeti elem, hogy az epüllion – véli Crump – legalább egy hosszú beszédet tartalmaz. Hollis, „Introduction”, 25. szintén műfajkonstituáló elemnek tekinti a digressziót és a beszédek kiemelt jelentőségét. Toohey, *Reading Epic...*, 100. az epüllion két típusának a lineárisat és a digressziósat tartja, az egyenes idézet mindkettő kedveli.
 - 17 Lyne, „Introduction”, 32. skk.
 - 18 A jóslatoknál is érdekesebb a *Ciris*nek az a részlete (191–205), amelyben maga az elbeszélő idézi meg előre a történet legvégét, hogy aztán ott folytassa, ahol abbahagyta.
 - 19 Jackson, „The Latin Epyllion”, 40.; a két fogalom egyébként nem tűnik összemérhetőnek: a „heroikus” inkább a művek témaválasztására, míg a „romantikus” a szemléletükre utal. Ennek megfelelően itt csak a romantikus típus gondolatára reflektálok. Ha Jackson mégis egy heroikus szemléletű epülliontípust feltételezett, akkor ez egyezne az eposz szemléletével; szerintem viszont a fennmaradt anyag nem támogatja ezt az elképzelést.
 - 20 Gutzwiller, *Studies...*, 4 sk.; Hollis, „Introduction”, 24.
 - 21 Amikor Delasanta, Rodney, *The Epic Voice*, The Hague–Paris, 1967, 18. a heroikus és a románcos költemény közti különbséget igyekszik megvilágítani, néhány olyan szempontot is alkalmaz, amelyek talán az eposz és epüllion viszonyára is ráillénének: míg az előbbi „lényegét tekintve férfias és komoly”, az utóbbi „feminin és szórakoztató”; a szerelmi téma az utóbbi sajátja lenne.
 - 22 Allen, „The Epyllion”, 15. A *Culex* paródia voltának Jackson, „The Latin Epyllion” 50. szerint Statius is tudatában volt, ezért említette a *Batrachomyomachia*val együtt, *Silvae* 1 praef.
 - 23 Így vélekedik Crump, *The Epyllion...*, 22.; Hollis, „Introduction”, 25.; Toohey, *Reading Epic...*, 101.
 - 24 Így Crump, *The Epyllion...* 38. igaz csak Euphorióntól kezdve; Hollis, „Introduction” uo.; Toohey, *Reading Epic...*, uo.
 - 25 A nagyeposz jellegzetes cselekményelemeihez lásd Schetter, Willy, *Das römische Epos*, Wiesbaden, 1978, 11 sk. és Kirsch, Wolfgang, *Die lateinische Versepeik des 4. Jahrhunderts*, Berlin, 1989, 22.
 - 26 Lásd Thraede, Klaus, „Epos”: *RAC* 5 (1962) 984. sk. bő példanyaggal.
 - 27 Schetter, *Das römische Epos*, 11 sk.
 - 28 Ennek az álomnak kivételes jellege is támogathatja azt az érvelést, amely kétségbe vonja, hogy Pénélopé tényleg látott ilyen álmot, és a beszámolót az asszony ravaszkodásaként értelmezi: Karsai György, *Homérosz: Odüsszeia*, Budapest, 1988, 63 sk.
 - 29 Vö. Dodds, E. R., *A görögség és az irracionális*, fordította Hajdu Péter, Palatinus–Gond, Budapest, 2003, 91–115.
 - 30 Jackson, „The Latin Epyllion”, 40.
 - 31 Koster, *Antike Epostheorien*, 86 skk.
 - 32 Keil I 483, 27 skk.
 - 33 Crump, *The Epyllion...*, 23. Azzal az állításával viszont, hogy ha szerepel is isten a művekben, isteni jellege nem hangsúlyos, nem lehet egyetérteni. A bika képében megjelenő Zeus vagy a Ciris madárrá változtató Amphitrite nagyon is hangsúlyozottan isten.
 - 34 Jackson, „The Latin Epyllion”, 42.
 - 35 Héraklész amúgy is az izolált hős legnyilvánvalóbb példája. Azok a munkái, amelyeknél segítséget vesz igénybe, érvénytelenek.